

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Борисова Романа Ігоровича
«Аскриптивні статуси як фактор професійної соціалізації студентів»,
представлену на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних
наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.**

Дисертаційне дослідження Борисова Р. І. фокусується на проблемі професійної соціалізації, яка б дозволяла студентській молоді не тільки оволодівати теоретичними знаннями, що є, беззаперечно, важливим, але й набувати вміння та навички щодо реалізації цих знань на практиці. Дана проблема є важливою та нагальною з огляду на зацікавленість сучасного суспільства у фахівцях, професійні компетентності яких відповідають вимогам ринку праці, дозволяють успішно працевлаштуватися та виконувати професійні обов'язки.

Актуальність обраної дисертантом теми обумовлена кількома чинниками.

По-перше, тим, що студентство як суб'єкт професійної соціалізації є гетерогенною соціально-демографічною групою, яка відтворюється за рахунок представників різних соціальних верств, які мають неоднаковий доступ до соціального, культурного, економічного капіталів, що викликає диференціацію студентства за аскриптивними статусами.

По-друге, професійна соціалізація студентства має різні детермінанти, причому на її успішність впливає не лише зміст та спрямованість навчального процесу, ціннісні орієнтації, навчальна мотивація, професійно-статусні плани студентів. Певним чином процес професійної соціалізації визначається аскриптивними статусами студентів.

По-третє, незважаючи на те, що диференціація студентства за окремими аскриптивними статусами досліджується багатьма науковцями, які звертаються до вивчення проблем професійного становлення особистості, у той же час, кумулятивний вплив аскриптивних статусів на вибір професійної стратегії студентів, на їхню професійну соціалізацію в цілому знаходиться поза увагою соціологів.

Ці обставини істотно актуалізують необхідність комплексного наукового пізнання проблематики професійної соціалізації, професійного самовизначення, професійних орієнтацій молоді, життєдіяльності вищої школи та студентства в узагальненому та систематизованому взаємозв'язку, з використанням соціологічного інструментарію.

Зміст дисертаційного дослідження Борисова Р.І. свідчить про значний обсяг пошуково-аналітичної роботи, проведеної автором, про масштабний творчий задум. Слід підкреслити, що дисертаційне дослідження виконане у межах напрямів досліджень, що здійснювалися за участю автора кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2008 – 2015 рр., загалом – 7). Положення дисертації знайшли відображення у підготовленому дисертантом розділі заключного звіту науково-дослідної теми кафедри соціології ХНУ імені В.Н. Каразіна «Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді Харківщини» (2013 – 2014 рр.).

У дисертації чітко та відповідно до вимог визначені мета та завдання дослідження, адекватними для досягнення мети та вирішення дослідницьких задач є методи дослідження, логічно вибудована структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Відповідно до поставлених завдань у роботі сформульовано обґрунтовані висновки, які свідчать про цілісність і завершеність дослідження.

У першому розділі дисертації «Теоретико-методологічні засади дослідження професійної соціалізації студентів» здійснено аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення професійної соціалізації, розкрито значення дослідницького категоріально-понятійного апарату, розглянуто особливості студентства як соціально-демографічної групи.

Виокремлено два рівні, на яких відбувається професійна соціалізація особистості: стратегічний та практичний. Робиться висновок про необхідність акцентування дослідницької уваги на конструюванні особистістю бажаної професійної траєкторії, яка формується в ході реалізації професійної стратегії у практичних діях. Практичний рівень професійної

соціалізації втілюється в низці освітніх та професійних практик.

Розглянуто професійні стратегії та освітні практики як рівні професійної соціалізації студентів та низку підходів до соціологічної концептуалізації професійної стратегії та освітньо-професійних практик.

Автор обґрунтовано пропонує (та, що особливо цінно, послідовно дотримується даного підходу) розглядати концепт стратегії з позицій конструктивістського структуралізму П. Бурдьє, де стратегії визначено як систему габітуалізованих дій, що спрямовані на збереження чи досягнення більш капіталоемної позиції в межах соціального поля. Такий підхід дає підстави автору дисертаційної роботи поняття «професійна стратегія» розробляти з урахуванням як рефлексивності особистості, так і її соціального досвіду, який вона набула в процесі виконання габітуалізованих дій, і визначити як систему освітньо-професійних диспозицій студентів, що складається з уявлень про майбутню професійну діяльність, мотивації набуття професійних компетентностей та вибору освітніх практик, необхідних для професійного становлення.

На підставі теоретико-методологічних розробок диспозиційного рівня особистості В. Ядова автором було запропоновано індикатори професійної стратегії: мотивація вступу до ВНЗ, мотивація отримання конкретної професії, мотивація навчання у ВНЗ, професійні цінності, професійно-статусні плани; у цілому на достатньо високому фаховому рівні було здійснено аналіз характеристик усталеності професійної стратегії.

У другому розділі «Місце аскриптивних статусів у конструюванні професійної соціалізації студентства» розкрито значення аскриптивних статусів для професійної соціалізації студентства, здійснено концептуалізацію аскриптивних статусів у конструктивістсько-структуралістській перспективі дослідження. Автор, розглядаючи аскриптивний статус як соціологічне поняття, здійснює вельми корисний екскурс до історії вивчення місця та значення аскриптивних статусів у системі соціальної стратифікації суспільства, визначає їхнє співвідношення з протилежним типом статусів – досягнутими.

Важливим та конструктивним з точки зору обґрунтування результатів,

отриманих у ході дослідження, є аналіз економічного, культурного капіталів сім'ї та місця проживання під час навчання в загальноосвітній школі як аскриптивних статусів студентів, для чого у дисертації розглядаються особливості різних груп студентів, виокремлених за критерієм обсягу економічного та культурного капіталів сім'ї, досліджується проблема їхнього впливу на професійну соціалізацію студентів, аналізується проблема впливу на професійну соціалізацію особистості зовнішнього соціального оточення.

Здійснений дисертантом аналіз дозволив йому дійти низки обґрунтованих висновків, зокрема про те, що необхідність адаптації грає подвійну роль у процесі професійної соціалізації: з одного боку, необхідно витратити чимало часу для успішної асиміляції, з іншого – актуалізується додаткова мотивація, змістом якої є намагання залишитися у міському середовищі. Крім того, вивчаючи особливості конструювання соціального простору в порівнянні з географічним та продовжуючи лінію П. Бурдьє, зроблено висновок про актуальність визначення місця соціалізації як стратифікаційного чинника.

У третьому розділі «Особливості конструювання професійних стратегій та освітньо-професійних практик студентів» автор зосереджується на дослідженні впливу аскриптивних статусів на професійну соціалізацію студентів. Цілком слушно у даному розділі при вивченні аскриптивних статусів підлітків, які навчаються у старших класах загальноосвітніх шкіл (гімназій, ліцеїв), особливу увагу приділено порівнянню школярів, які вчаться в 9-х класах, та тих, які вчаться в 11-х класах, оскільки це є важливі етапи у професійному самовизначенні молодої людини.

Проведений аналіз матеріалів дослідження дозволив автору дійти важливого та обґрунтованого висновку щодо існування комплексу аскриптивних статусів, що детермінують професійні стратегії та освітньо-професійні практики. У цілому можна погодитися з індикаторами культурного та економічного капіталів сім'ї, місця проживання під час навчання в загальноосвітній школі, на яких ґрунтується аналіз автора.

Автором здійснено порівняльний аналіз навчальних практик підлітків у 1999 р. та 2013 – 2014 рр., проаналізовані чинники академічної успішності

школярів та роль аскриптивних статусів у формуванні освітніх планів школярів.

Здійснений аналіз дозволив автору дослідити детермінацію стратегічного та практичного рівнів професійної соціалізації аскриптивними статусами студентів. У даному контексті, перш за все, привертає увагу фаховий аналіз процесу формування професійних стратегій.

У роботі здійснено емпіричну типологізацію професійних стратегій студентів за критеріями орієнтації на здобуття компетентностей у ході навчання у ВНЗ, проведено факторний аналіз, що дав змогу виокремити 3 професійні стратегії: монопрофесійну, поліпрофесійну та конформістську.

Положення, винесені на захист, є обґрунтованими, достовірними та такими, що містять наукову новизну.

Наукова новизна результатів полягає у вирішенні важливого завдання соціології освіти – концептуалізації ролі аскриптивних статусів у професійній соціалізації студентів.

Автором з позицій конструктивістського структуралізму визначено професійну соціалізацію студентів.

Розроблено та схарактеризовано типологію професійних стратегій студентів: монопрофесійну стратегію (спрямованість на здобуття компетентностей переважно в галузі обраної професії), поліпрофесійну (орієнтація на здобуття компетентностей як в галузі обраної професії, так й у суміжних з нею), конформістську (орієнтація на здобуття компетентностей, які не пов'язані зі спеціальністю, що набувається у ВНЗ).

Виявлено кумулятивний вплив аскриптивних статусів на формування професійних стратегій студентів та доведено, що найбільш впливовими є обсяг економічного та культурного капіталів сім'ї, а також місце проживання під час навчання в загальноосвітній школі; доведено, що вплив даних аскриптивних статусів на монопрофесійну, поліпрофесійну та конформістську стратегії студентів є різним. Розроблено систему показників рівня усталеності професійної стратегії (відповідність між системою освітньо-професійних диспозицій студентів та їхніми освітніми практиками; вік вибору професії; наявність досвіду професійної діяльності).

Автором удосконалено дефініцію професійної стратегії та наукові уявлення про професійну соціалізацію особистості. Професійну стратегію пропонується визначати не лише як систему освітньо-професійних диспозицій студентів, а й ураховувати таку суттєву характеристику, як вибір освітніх практик, необхідних для професійного становлення.

Удосконалюючи наукові уявлення про професійну соціалізацію, автор доповнив професійну соціалізацію двома рівнями – стратегічним та практичним, запропонувавши відповідні індикатори.

У роботі дістало подальшого розвитку трактування стратегічної дії: до таких характеристик стратегічної дії, як інтенційність, упорядкованість, усвідомленість, вибірковість, інструментальність та ефективність додані динамічність (характеристика спрямованості стратегії на досягнення нових позицій у різних соціальних полях), інноваційність (характеристика спрямованості стратегій на внесення змін у повсякденні практики), цілісність (означає ступінь узгодженості з іншими стратегічними діями).

Як на перевагу дисертаційної роботи варто звернути увагу на емпіричну базу дослідження, зокрема на вдале поєднання аналізу результатів регіональних, загальнонаціональних та міжнародних досліджень, проведених за участю автора кафедрою соціології ХНУ імені В.Н. Каразіна (2008 – 2015 рр.), вторинного аналізу низки дисертаційних досліджень підліткової молоді, студентства, вищої освіти, здійснених соціологами ХНУ імені В.Н. Каразіна (1998 – 2016 рр.), а також даних Українського центру оцінювання якості освіти та Державної служби статистики України.

Основні положення дисертації викладені у 14 наукових публікаціях, з яких 7 статей (6 – у спеціалізованих виданнях України з соціологічних наук, 1 – у закордонному періодичному виданні (Польща), 7 тез доповідей на наукових конференціях.

Публікації дисертанта відображають основні положення дисертації та стосуються розглянутої в роботі концептуалізації ролі аскриптивних статусів у професійній соціалізації студентів.

Основні положення роботи апробовані на численних наукових конференціях, зокрема міжнародних (разом – 16), на теоретичних семінарах

кафедри соціології та соціологічного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна. Можна стверджувати, що дисертація пройшла належну апробацію, а наукова спільнота достатньо проінформована щодо отриманих Борисовим Р. І. результатів.

Текст автореферату відповідає змісту, структурі та логіці дисертації, а його оформлення – вимогам МОН України. Наукові результати, що їх отримано у дисертації, відповідають заявленій спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Достатньо високо оцінюючи матеріали, положення та висновки, представлені в дисертації Борисова Р.І., визнаючи їх такими, що можуть бути використаною для подальшої розробки соціологічної теорії, насамперед у галузі соціології вищої школи, соціології професій, соціології нерівностей, для вдосконалення науково-методичного забезпечення відповідних навчальних дисциплін, а також у практичній діяльності освітніх закладів, у той же час необхідно висловити деякі зауваження і побажання.

1. У роботі автор вирішує завдання щодо виявлення кумулятивного впливу аскриптивних статусів на формування професійних стратегій студентів та доводить, що найбільш вагомими є обсяг економічного та культурного капіталів сім'ї, а також місце проживання під час навчання в загальноосвітній школі (с. 5, 8).

У розділі 2 «Місце аскриптивних статусів у конструюванні професійної соціалізації студентства» (с. 69 – 103) автор виокремлює та аналізує комплекс ключових аскриптивних статусів, що здійснюють вплив на професійну соціалізацію особистості, та до цих статусів, окрім названих вище (культурного та економічного капіталів сім'ї, місця проживання під час навчання в загальноосвітній школі), також відносить стать студентів (с. 101). Причому до статі як одного з важливих аскриптивних статусів автор у роботі звертається неодноразово (напр., див.: с. 121, 171, 174, 175).

Потребує додаткового пояснення, з яких причин стать, яка була названа автором у переліку ключових аскриптивних статусів, не увійшла до комплексу аскриптивних статусів, що здійснюють кумулятивний вплив на формування професійних стратегій студентів та урешті-решт на їхню

професійну соціалізацію.

2. У роботі для визначення місця і ролі соціалізаційного впливу сім'ї автор обґрунтовано використовує поняття культурного капіталу сім'ї (батьків), а як індикатори культурного капіталу сім'ї розглядає наявність останнього у двох станах – об'єктивованому та інституціоналізованому (с. 102). Обсяг культурного капіталу сім'ї в об'єктивованому стані автор пропонує вимірювати за таким параметром, як «кількість книжок у домашній бібліотеці та їхні жанри». У зв'язку з цим низка аспектів вимагає уточнення.

По-перше, яким чином «працює» параметр «кількість книжок у домашній бібліотеці та їхні жанри»? Справедливості заради зазначимо, що автор неодноразово звертається до читання як однієї з дозвілєвих практик (напр., див.: с. 130 – 133, 135), тим не менше сформульоване запитання потребує відповіді.

По-друге, чи достатньо говорити лише про факт наявності домашньої бібліотеки як індикатор об'єктивованого капіталу? Відомо, наприклад, що за радянських часів мати бібліотеку вдома було престижно, модно, часто бібліотеками прикрашали інтер'єри помешкань, отже за прямим призначенням книжки використовувалися не завжди.

По-третє, чи береться автором до уваги тенденція, характерна для інформаційного суспільства: переведення бібліотек, у тому числі домашніх, у цифровий формат; практики читання за допомогою різноманітних гаджетів тощо? Адже, у такому разі може йтися не про десятки чи сотні, а про тисячі томів у електронному вигляді, які виявляються доступними читачеві. Чи охоплюють індикатори, використані автором, дані реалії?

3. Потребує уточнення запропоноване автором розуміння співвідношення понять «освітнє» та «навчальне». Інколи у роботі дані поняття використовуються як тотожні, що є цілком виправданим. Наприклад, коли йдеться про освітній заклад (див.: с. 21, 29, 34, 118) та навчальний заклад (див.: с. 11, 46, 54, 59, 70, 97, 116, 118).

Менш очевидною виглядає ситуація з використанням понять «навчальний процес» (с. 38, 62, 116, 118, 119, 127) та «освітній процес» (с. 14,

47, 165). Так, автор удається до оперування обома поняттями, не пояснюючи, яким чином вони співвідносяться. Якщо припустити, що автор вважає їх тотожними, то, можливо, було б доцільним обмежитися застосуванням тільки одного з них. Якщо ж вони не збігаються, то необхідні додаткові роз'яснення щодо спільного та відмінного в їхньому змісті.

Чіткішої артикуляції потребує й авторське розуміння «освітнього» та «навчального» у контексті практик. Реалізуючи завдання дисертаційного дослідження, автор звертається до аналізу дефініцій поняття «освітні практики» (с. 48, 49) та за його результатами пропонує власне визначення даного поняття (с. 49). Але, викладаючи свої міркування, тут (с. 49) та у подальшому автор одночасно оперує як поняттям «освітні практики», так і поняттям «навчальні практики» (напр., с. 60, 114, 115, 125, 165), не уточнюючи визначення останнього. Також додає плутанини введення без пояснень поняття «академічні практики» (с. 51) та «освітньо-професійні практики» (напр., с. 54, 104).

Поняття «освітнє» є похідним від поняття «освіта», яке має декілька змістовних аспектів (освіта як цінність, як інститут, як процес, як результат) і трактується щонайменше у двох смислах: у вузькому – як сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, набутих індивідом у навчальних закладах чи шляхом самоосвіти; у широкому – як цілеспрямований процес виховання та навчання.

Поняття «навчальне» походить від «навчання», яке зазвичай розуміється як цілеспрямований та планомірний процес передачі та засвоєння знань, умінь, навичок та способів пізнавальної діяльності людини, що здійснюється під керівництвом фахівців. Виходячи з такого трактування, зрозуміло, що поняття «освіта» та «навчання» не є тотожними, тому, вочевидь, необхідні міркування автора щодо доцільності розмежувань понять освітні, навчальні та академічні практики.

4. Автор слушно зауважує, що на перебіг професійної соціалізації впливають професійні практики студентів (с. 50). Але, на жаль, у роботі відсутня змістовна характеристика даних практик.

Висловлені зауваження не знижують у цілому теоретичне та практичне

значення представленої роботи, яка виконана на належному професійному рівні, свідчить про наукову зрілість автора, є актуальним дослідженням, науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати.

Таким чином, аналіз дисертації Борисова Романа Ігоровича «Аскриптивні статуси як фактор професійної соціалізації студентів» та автореферату дисертації свідчить, що до захисту представлене завершене самостійне дослідження, яке за своєю актуальністю, науковою новизною, достовірністю результатів та практичною цінністю відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, зокрема пп. 9, 11, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами), а її автор – Борисов Роман Ігорович – заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

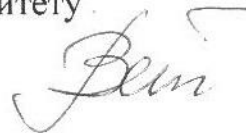
Офіційний опонент,

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Харківського національного університету

радіоелектроніки

Омельченко В. В.

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ:

Заст. начальника відділу кед.

М.П.

14

03

2017

